

Kungens fogde på Skällnora

Ur Peder Jönssons gårdsräkenskaper 1552–57

GÖRAN STRÖMBECK

Klostergodset Skällnora i Fresta socken tilldrog sig tidigt Gustav Vasas intresse. Redan 1526, i brev från Uppsala den 29 december, ger han order till Gudmund skrivare att vinnlägga sig om ett jordaskifte med abbedissan i Vadstena, "givandes henne Stångabro kvarnar och annat gods som fyllest före göra kan, för Skellenora kvarn här vid Stockholm, efter hon bättre oss för handen ligger och Stångabro kvarnar är klostret belägligare".

Kungens landbo i Skällnora fick allt mer att bestyra. År 1541 svarar han för Skällnora rättardöme inom kungens arv och eget. Dit hörde utom Skällnora gård med dess fem egna torp även strögods i fyra andra socknar: i Ed två gårdar och ett torp, i Vallentuna två gårdar och två torp, i Täby ett torp, i vardera Spånga och Bromma en gård, sammanlagt sju gårdar och nio torp.

År 1545 har ytterligare sex gods, fördelade på fyra socknar, bl. a. Danderyd och Garn, tillfallit rättardömet. Ett genom byte förvärvat frälsehemman i Skällnoras grannby Grimsta i Fresta tillkom 1546.

Gregers var landbo och rättare i Skällnora rättardöme 1535, Johan (Joen) 1538–50, Johans "änka" 1551. Rättardömet upphör därefter i samband med att:

Skällnora blir kungsladugård

Kungen är på resa i Västmanland (Väsby gård vid Sala 1552 16/1 och Västerås 28/3), då han beordrar Erik Håkansson och Olov Larsson på Stockholms slott att "vara förtänkte om en förståndig karl som avel upp-rätta kunde på Skellenora". Vid det senare tillfället är den lämpliga personen redan utsedd och kungen angelägen "att Påvel Coberg skall med det första komma till Skellenora", antagligen för att övervaka hans installation på gården.

Peder Jönsson, så heter kungens fogde på Skällnora, har den 26 mars tillträtt förvaltningen (enligt egen uppgift i den första årsräkenskapen);

han är av allt att döma identisk med den likabenenämnde fogde som 1548–51 förestod den ena av de båda ladugårdarna vid Stockholm, ”den nya”.

Under sig fick förvaltaren endast bolbyn med kvarnen, men inte de fem torpen. Själv sorterade han direkt under Stockholms slott. Redan den 29 mars fick han mottaga en kreatursuppsättning från ladugårdarna vid Stockholm: 19 kor från den gamla och 21 kor, 1 tjur från den nya. Sådnen av höstråg hade i förväg ombesörjts av Anders Håkansson, som var kungens landbofogde i Uppsala stift; 4 pund hade denne låtit så, och 17 1/2 pund blev skörden i sinom tid. Själv sådde Peder Jönsson om våren 6 pund korn och fick 17 pund 1 spann igen. På hösten 1552 ökade han utsädet av råg till 9 1/4 pund.

Gården rustas upp och börjar producera

Att kraftåtgärder tarvades för gårdens iståndsättande framgår bl. a. av kvarnens tillstånd. Av de tre par stenar som kvarnen var utrustad med kunde endast ett användas under första sommaren eller från Valborg till Mikael 1552. Därefter sattes emellertid timmermän i arbete med att bygga en ny kvarndamm och ett nytt hjul (det gamla såldes). Dessa arbetare anlätades också ”för den stora ladan”; det var ”en stor ny lada som stod i Orslunda (Odenslunda) uti Fresta socken” och blev därifrån ”förd och uppsatt vid Skellenora gård”.

Ännu efter arbetenas slutförande fanns 200 st. av ”bönderne där näst omkring” levererade timmer (inventarium 29/9 1553) kvar som en beredskap för fortsatt byggnad under nästa räkenskapsår. Till midsommar 1553 hade man i varje fall hunnit få kvarnen iståndsatt för drift med tre par stenar.

Leveranserna av gårdens produkter började redan i september första året. Sex kor (gamla) fördes in till Stockholms slotts slakteri den 9 september, men Peder Jönsson fick 10 mjölkande kor och 5 halvtannatåriga kvigor från nya ladugården i utbyte den 30 september. Henrik Skreddare hette en av kungens uppköpare, ”vår nådige herres köpman” som han benämnes, Nils Spetz (från hösten 1553) en annan. Det var dessa som tog hand om nedanstående leveranser av smör, skinn och hudar från Skällnora.

1552	28/9	sommaravelssmör	2 1/2 tunnor
		kalvskinn	10 st.

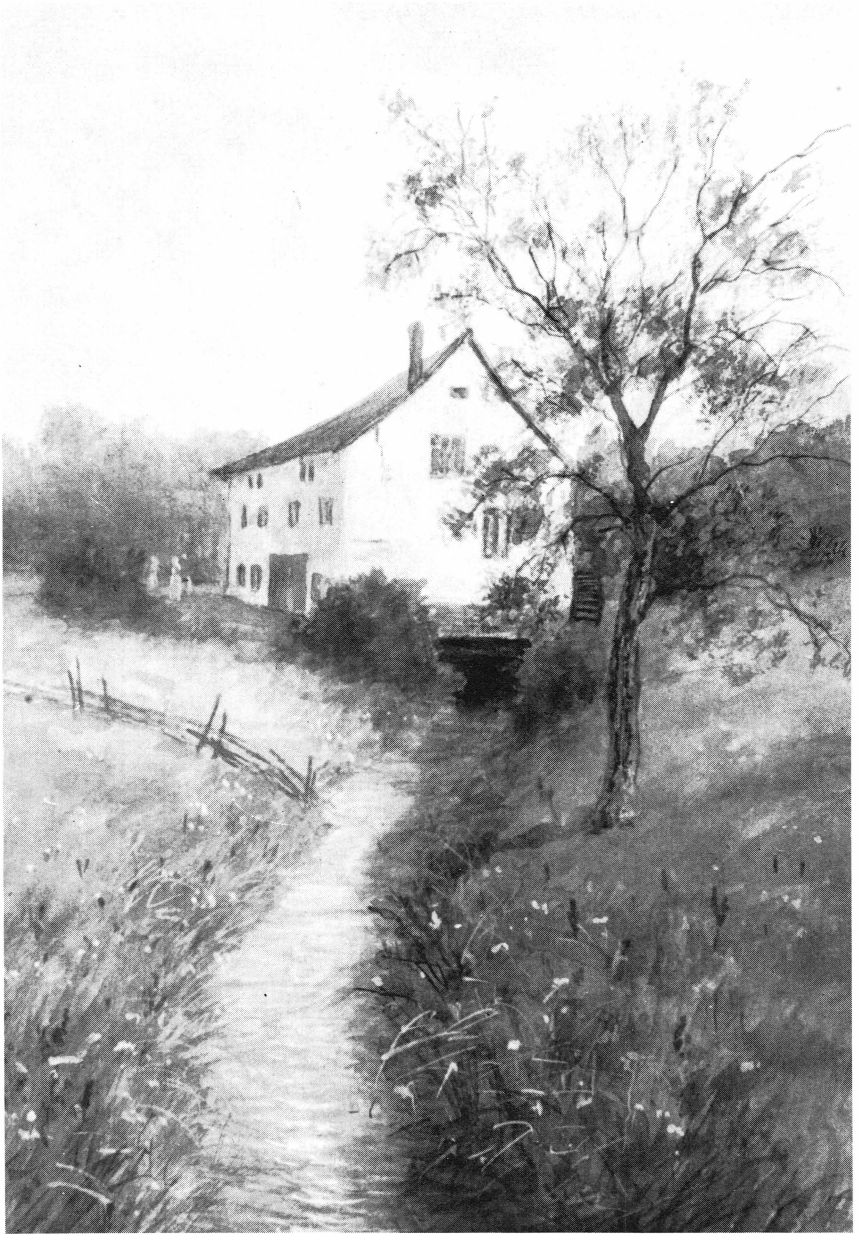

Bild 1. Skällnora kvarn. Akvarell av Anna Billing 1891. I privat ägo.

1553	29/4	vinteravelssmör	1 tunna (vägde 4 marker över)
		kohudar	2 st.
		kalvskinn	10 st.
1553	30/9	sommaravelssmör	2 tunnor (vägde 1 1/2 lispund under)
		kohudar	1 st.
		kalvskinn	7 st.

För den fåravel som påbörjades på hösten 1552 utnyttjade kungen även kronoresurser, i det att häradsfogden i Sollentuna fick ställa 14 st. oklippta tackor och 35 sommarlass "skattehö" till förfogande (den 15/9), även om huvuddelen av fåren eller 60 djur, därav 10 klippta, anskaffades av hans egen landbofogde Anders Håkansson (den 20/9). Resultatet av fårskötseln visade sig följande år i leverans av 85 alnar vid gården vävd vadmal till slottsfogden Erik Håkansson (1553 28/9) och 3 lispund avelsfårostar till Harald Pedersson fetalieskrivare, vilken även tog hand om 10 st. små lammskinn (1553 20/8).

Gårdens fiskevatten

Även vid fisket lades stor vikt. Fiskevatten hade gården inte bara i Norrviken och i kvarnströmmen med dess utvidgningar Dammen och Hagbysjön utan även i Vallentunasjön i form av "notedrätt om vintren"; förmodligen var det den till Bällsta, ett av kungens gods i Vallentuna, hörande rättigheten som Peder Jönsson här fick utnyttja.

Not drog man givetvis också i Norrviken, och denna sjö betecknades dessutom i likhet med hela kvarnvattendraget som "katsevatten". I kvarnluckan hade man ålalanor. En kvartstunna "fjällfisk saltgrön" ingick i leveransen till slottsfogden den 28/9 1553; av fångsten "uti Norrviken med svepenoten" var detta endast en del, eftersom vid gården fångad och torkad braxen till ett belopp av 2 1/2 lispund redan hade levererats till fetalieskrivaren den 20/8. Ungefär samtidigt hade man med bastmjärdar i kvarnströmmen fångat 3 lispund ål ("6 eller 7 st. göra 1 lispund", heter det i marginalen); även denna fisk fördes torkad till Harald Pedersson den 20/8 1553.

Den märkligaste fångsten 1553 var emellertid en bäver, som fångades i Norrviken med svepenoten och "levandes" sändes till Stockholms slott, varifrån Erik Håkansson skickade den vidare till Uppsala "till kongl. majestäts behov". Kanske reste man förgäves. Ett tillägg i marginalen: "Olof

Pedersson kökemästare till Rävsnäs" (en annan av kungsgårdarna) ger en antydning om att köksmästaren kan ha tagit bävern med sig på en resa till kungen.

Kungens räkenskapsgranskning

Man misstar sig knappast genom antagandet att kungen i förväg inspekterade Skällnoras belägenhet och vid olika tillfällen besökte denna sin avelsgård.

Vilken sträng granskning fogden Peder Jönssons förvaltning var underkastad, ger anmärkningar till hans räkenskap vittnesbörd om. Redan redovisningens form beredde honom en bakläxa. "Ogillat sätt" står det antecknat på den första räkenskapen (perioden 26/3 1552–29/9 1553). Han fick göra om den med en annan uppställning som klarade utvisade hushållningens resultat.

I den nya räkenskapen togs direkt sikte på det anförtrodda kapitalet av utsäde, boskap och naturtillgångar och på förräntningen av detta enligt följande:

Spannmålsproduktionen

Utsädet av höstråg 1551 borde ha givit nionde kornet, men då resultatet blev mindre än hälften därav, så att utsädd spann endast gav 4 spann 1 1/2 fjärding i utbyte, påfördes Peder Jönsson för vad som fattades i 9 spann en skuld, vilken för hela utsädet steg till 148 spann eller 1 läst 6 1/2 pund.

Av kornsådden våren 1552 väntades åttonde kornet, och då fogden inte ens kunde redovisa tredje kornet (spannen gav endast 2 spann 3 1/2 fjärding) blev han skyldig 247 spann korn eller 2 1/2 läster 7 spann.

Mejerihanteringen

Inte heller kreaturskötseln gav vad den borde. Smörproduktionen, som var fastställd till ett belopp av 60 marker per ko och år, stannade för första halva räkenskapsåret (35 kor) vid en brist på 250 marker och för första hela året (29 kor) vid ett underskott på 800 marker eller tillsammans i större sorter uttryckt 3 tunnor 4 1/2 lispund, vilken summa Peder Jönsson hade att ersätta.

Ostillverkningens misslyckande var procentuellt sett ännu större. Målet var här 6 marker fårost per tacka (man hade 48 tackor) eller totalt 288

marker ost. Resultatet blev emellertid bara 1 1/4 mark per tacka, så att Peder Jönsson kom i skuld för 168 marker eller 8 lispund 8 marker.

Textilråvaror

Ull kunde fogden redovisa till något mer än hälften av den mängd som avkrävdes honom; det var 74 marker som fattades första hösten (för lika många får) och 57 1/2 mark (för 83 får) den andra. Två marker ull borde varje får ha gett. Även lin till 4 och hampa till 8 lispund fördes på hans skuldkonto för felande årsväxt.

Fiskefångster

Fiskevattnens rikedomar ansågs mycket dåligt utnyttjade. Produktionen av fjällfisk borde ha kunnat drivas upp till sex tunnor, där den i verkligheten hade stannat vid en fjärding; och där räkenskapen redovisar ett resultat av 5 1/2 lispund torr fisk, bestående av ål ur strömmen och braxen ur Norrviken, anmärkes det helt kort i marginalen, att här "fattas 1 skeppund". Fångstens obetydlighet tecknas dessutom "Till minnes" i räkenskapsens slut, där det kraftigt betonas, att "så litet" "härefter pro anno 54 intet bestås kan" utan måste fiskena bättre aktas "vart för sig till mera fänge".

Kreatursaveln

Inte heller kreatursstammens förökning med 35 kalvar och 40 lamm bedömdes som fullt tillräcklig utan som 4 kalvar och 8 lamm för liten. Dessutom borde fogden ha kunnat få ut ytterligare 10 sommarlass hö av gårdens äng. Värst var emellertid att ett alltför stort antal kreatur hade dött – eller "störtt" som termen lydde –, inte mindre än 5 kor, 30 kalvar, 23 tackor och 8 lamm. "Störtningen är flux för stor, det härefter bättre och granneligen aktas skall," heter det i en skarp varning till Peder Jönsson. I annat fall skall han själv få betala förlusten.

Inget "högt inventarium" skulle tillåtas bli kvar vid gården vid nästa räkenskapsårs utgång (Mikael 1554), utan spannmålen skulle säljas för penningar och smör, ost, hudar och skinn allt levereras till Stockholm.

Det är "vår nådige herres" egen röst man här tycker sig höra.

Gårdens byggnader

Kungsladugården låg vid kvarnen där allmänna vägen korsade strömmen. En anläggning av den uppländska bondgårdens typ är vad man kan förutsätta.

”Stora stugan” var benämningen på den förnämsta byggnaden i mangården, ”nattstugan” kallades en annan. Upprustningen gällde emellertid i första rummet fågårdens. Efter uppsättandet av den stora ladan från Odenslunda följde, under andra räkenskapsåret, uppförandet av ett helt nytt fähus vartill timmer fanns i reserv.

En del av de 200 stockarna användes dock till fortsatta arbeten på kvarndammen. Samma år murades tre nya ugnar, en i pörtet, en i bagarstugan, en i nattstugan, till vilka Erik Håkansson levererade 1100 murtegel och 11 tunnor kalk. Nytt ”spjäll med form” hade stora stugan fått redan första året. Takens näverbeklädnad (under grästorven) började förnyas 1556–57, då 140 st. näver gick åt att täcka ”förstugutaket och stora stugan”; eljest var det inte mindre än 1400 nävrar som gårdens drängar repade det året. ”Till perment uti fönster” (i stället för glas) bereddes fyra kalvskinn 1553–54 och ett 1556–57.

Även kvarnbyggnaden undergick reparationer, 1554–55. Till ”en spis uti kvarnen” och ”en kvarnskorsten” åtgick 300 st. murtegel och 4 tunnor kalk, byggämnen som fanns i förråd sedan föregående räkenskapsår. På skorstenen utfördes samtidigt smidesarbeten, till vilka smeden i två omgångar utfick sammanlagt 3 lispund stångjärn. Ett år slog kvarnhjulet ihjäl en ”årsgammal galt”, ett av de gårdens svin som uppföddes med avfall från kvarndriften.

Arbetsstyrkan

Timmermän och hantverkare

Tillfälligt anlitade arbetare kunde få sin lön betalt med penningar, eljest var rågen betalningsmedlet. Sålunda avlönades första räkenskapsåret timmermän med 3 marker i örtugsmynt men också in natura med 4 1/2 spann rågsäd (spannen därvid värd 8 öre). Året 1553–54, då särskilt tillkallade hantverkare åter arbetade på gården, utbetalades:

i laggar- och mjärdebindarlön	1 1/2	spann	råg
i murmästarlön	5	»	»
i smedlön	1 1/2	»	»

Året 1556–57 däremot hade man så god tillgång på kontanter, att skomakaren som gjorde skor av 8 hudar fick 5 marker 2 öre 12 penningar för sitt arbete och en skinnare som gjorde två skinnfällar 1 mark (eller 8 öre).

Säsongmässiga förstärkningar av arbetsstyrkan ombesörjdes årligen av någon bland kungens landbofogdar (Anders Håkansson, Jon Skrivare). Sålunda levererades under vår-, sommar- och höstmånaderna:

år	1552 och -53	468	dagsverken
"	1554	266	"
"	1555	203	"
"	1556	249	"
"	1557	495	"

vilka huvudsakligen utnyttjades "till att så, plöja, gärda, grava diken, skära och slå" samt "köra hö och korn uti hus" (räkenskapen 1553). År 1557 då antalet dagsverken var särskilt stort, bl. a. på grund av kvarnarbeten, exemplifieras även med svedjeland och Mällösahagen samt gödsling och dyngåkning.

Gårdsfolket

Den ordinarie arbetsstyrkan (fogden och arbetsledarna inräknade) varierade mellan 18 och 24 personer och var störst 1554–55 med 15 män och 9 kvinnor.

Fogden hade sitt eget signet som han satte under sina kvittenser. Hans närmaste man åren 1552–55 var Hans skrivare som behärskade det från unionstiden nedärvda danska skriftspråket, böjer de lärda orden rätt enligt den latinska grammatiken och sätter punkt för sina räkenskaper med latinets "finis" eller grekiskans *τελος*, "slut". Näst efter honom i "Mantallet" 1554 kommer Jon Hemmingsson (1555 ersatt av Michel Seffridsson), mjölnaren, som till sin hjälp har Jöns Mattsson kvarnadräng; och främst på kvinnsidan står hustru Bereta (Brita) fatburshustru och Karin Persdotter mjölkedeja.¹

¹ I ett brev ironiserar kungen över otjänliga personers användning i arket för inventering av vapen, krut och kulor, "likasom man ville sättia mjölkedejorna på Häringe och Skellenora att rannsaka uti apoteket, om där gode kryddor och species till städes äre". (Uppsala 18 nov. 1558).

De övriga i Mantalet 1554 var

De sex drängarna

Michel Påvalsson
Mårten Olsson smed
Olov Tomesson
Påval Eskilsson
Siffred Tomesson

En liten vallgångedräng

De sju pigorna

Bereta Michelsdotter
Mereta Hansdotter
Bereta Andersdotter
Elin Bengtsdotter
Gertrud Clemetsdotter
Bereta Henriksdotter
Karin Persdotter

I Mantalet 1555 har drängarnas antal stigit till elva; där är sju namn nya och två gamla har försvunnit. Både Karin Persdotter mjölkedeja och hennes namne pigan är med i Mantalet 1557, men eljest är de nya namnen många såväl bland drängarna som bland pigorna, t. ex. Doredii Bertilsdotter, Doredii Jakobsdotter och Finska Karin.

Varje år fick drängarna ett halvt kalvskinn till handskar. Året 1556–57 skedde dessutom en allmän utdelning av skor (89 par), vadmal (149 alnar) och lärft (196 alnar) på så sätt att sex karlar fick vardera 5 par skor, 13 alnar vadmal och 16 alnar lärft, de övriga mindre.

Kosthållet

Gårdens proviantförsörjning styrdes helt från Stockholm. På slottet fick Peder Jönsson avhämta det mesta av vad han behövde för gårdens utspisning, i synnerhet de nedsaltade varorna som dominerade kosten. Gårdens egna produkter skulle i princip inlevereras till Stockholm. Till och med sitt konsumtionsmör mottog gården, fastän själv storproducent därav, ur slottsfogdens förråd; brödbakets och matredningens behov av mjöl kunde man däremot tillgodogöra sig direkt ur gårdens avel.

Under de första 18 månaderna förtärdes på Skällnora:

salt nötkött	11 nötsfall och 1 1/4 kvartstunna
salt fläsk	24 lispund 12 marker
salt fisk	16 1/2 tunna
salta ärter	1 kvartstunna
nersaltad kål ("syltkål")	6 tunnor
torkad fisk, finska gäddor	68 1/2 lispund
torkad fisk, krampsill	16 knippen

I denna lista var det endast syltkålen som härrörde från gårdens egen produktion, allt det övriga hade lämnats ut av Erik Håkansson på Stockholms slott, bl. a. hela slaktdjurskroppar ("nötsfall"). Salfisken bestod av strömming (1 3/4 tunna), torsk (3 3/4 tunna) och ål (1 tunna).

Denna typ behöll kosthållet under de följande åren. Lax ingick ett år i den salta fisken. Kål, huvudkål och rovor fanns som inventarium vid gården hösten 1555.

Ölbrygd och brödbak

Sitt öl beredde gården själv. Förbrukningen var fram till Mikael 1553 260 tunnor eller 24.960 stop, d. v. s. 18 personer drack tillsammans upp 3 1/3 tunna i veckan och var och en i medeltal 2 1/2 stop om dagen. Svenölet, det bättre ölet, innehöll enligt första räkenskapen per tunna öl 1 spann malt och 2 1/2 marker humle, medan spisölet gjordes på hälften så mycket malt och endast 2/3 marker humle. Det enklare ölet tillverkades också i betydligt större mängder: 228 tunnor spisöl mot 32 tunnor svenöl enligt Peder Jönssons redovisning hösten 1553.

Av de båda brödsorterna var svenbrödet framställt av oblandat oskrätt rågmjöl, men spisbrödet av bjuggmjöl till två tredjedelar och av rågmjöl till en tredjedel. Förbrukningens tyngdpunkt låg även här på den enklare sorten, spisbrödet, varav 1552–53 (under 18 månader) förtärdes 131 och 1556–57 (under 12 månader) 224 tunnor, medan åtgången av svenbröd under den förra perioden var 50 och under den senare 26 tunnor. Rent sällsynt var vetekakan, helgdagsbrödet, som i veckokostregistret för 1556–57 endast förekommer i 25 av de 52 veckorna, vanligen i en ranson om en eller två kakor för hela matlaget, högre antal (upp till 4) endast sex gånger.

Matredningens behov

Den årliga tilldelningen av mjöl till matredningen följde schemat: rågmjöl 16 spann, bjuggmjöl 4 spann, vetemjöl 2 spann. Det var bl. a. "till gröt" (nämnt flera gånger) eller välling som mjölet kom till användning i köket. Mängder av råg- och bjuggmjöl rördes eljest ned i "kalvedryck" och "kodryck", ett år så mycket som 10 spann, ett annat 5 1/2.

Äggproduktionen

Sällsynta i kosten var äggen, men så hade gården år 1554 endast 4 tuppar

och 5 hönor. En leverans av 110 ägg kom visserligen in från Jöns Haraldsson, häradsfogden i Sollentuna, men av dessa förtärdes endast tio på gården, resten avlämnades på Stockholms slott den 28 september 1554. Fastän aveln de följande åren ökades, så att man hösten 1555 hade 3 gamla, 2 unga tuppar och 6 gamla, 7 unga hönor, på hösten 1557 upp till 20 värphöns, avlevererades hela äggproduktionen till Stockholm. Det var 70 ägg slottet fick mottaga vid Mikael 1555, samma tid 1557, då 62 re-
dovisades som liggande ”under hönor”, ett så stort antal som 119.

Lyse och eldning

Talg till gårdens ”spiseljus” mottog Peder Jönsson årligen från de andra fogdarna, till dess att han själv år 1556 – efter storslakt på gården – kunde leverera ett helt skeppund (400 marker) till Stockholms slott, samtidigt som han av den kvarblivna resten om 325 marker talg använde 263 till stöpande av ljus för gårdens eget behov. Det gick åt 3–6 marker talgljus i veckan enligt veckokostregistret 1556–57.

Det var gårdens egna drängar som arbetade med lagerhållningen av bränsle. De första 18 månaderna ”tillhögs” 40 famnar ved som var orörda hösten 1553. Nästa år höggs ytterligare 24 famnar och förbrändes 40, tredje året 16 famnar och förbrändes 24 och så vidare.

Kvarnrörelsen

Kvarnverkets reparation

Första årets reparationsarbeten fullföljdes målmedvetet 1554–55 och 1556–57, då man bland annat arbetade med de ”hoar” av trä, kvarnrännorna, av vilka den ena ledde vattnet in i kvarnhuset till det stora drivhjulet, medan den andra avförde överloppsvattnet. Det senare året var man även sysselsatt med att ”rensa ån”, vartill hjälpdagsverken utnyttjades.

Det gamla kvarnhjulet har hösten 1552 kasserats som alltför skröpligt att kunna driva mer än en kvarnsten. När det nya byggdes ökades hjulringarnas antal från 9 till 12 och underlättades hjulstockens rotation genom nya ”kvarnnålar” i ändtapparna och nya ”stålpannor” i axellagren. Vidare utrustades de tre lodräta kvarnstensaxlarna, som gick ner till var sitt kvarnstenspar, med nytt s. k. ”kvarnsegel” för att dess bättre kunna föra runt var sin löparsten allt efter som de själva roterade. Till dessa arbeten åtgick av stångjärn 20 lispund 16 marker och av stål 1 lispund 15 marker, men så kunde smeden samtidigt förfärdiga 6 st. ”kvarnhackor”,

ett redskap som användes till kvarnstenarnas skärpning. Kvarnmaskineriet med sina kugghjul smordes med "köckenfett" (8 lispund) och talg (3 lispund 2 marker) 1556–57.

Kvarnens tullskäppa, vid Peder Jönssons ankomst till gården, var av järn och 8 marker tung; redan den 20 maj 1552 fick man emellertid från Erik Håkansson på slottet en ny och lätthanterligare av koppar som endast vägde 4 marker.

Kvantiteter mäld och tullsäd

Kvarnen uppges tidigare ha räntat 5 marker penningar och 3 läster mjöl årligen, och detta var också den ränta som landbofogden Anders Håkansson hade redovisat för Skällnora kvarn "uti en stadge" för sista året av landbotiden.

Nu däremot skulle kvarnen ränta "efter som tullen faller". Första sommaren, då endast ett par stenar var i bruk, stannade tullen vid 8 pund råg, men så snart malningen kunde ske med tre par stenar inkom ytterligare 3 1/4 pund vete och 32 1/4 pund råg i tull, så att hela beloppet tullsäd 1552–53 (18 månader) steg till 43 1/2 pund.

Tullintäkterna utvecklade sig sedan enligt följande, mängderna uttryckta i pund.

1553–54	vet	7 9/32	råg	43 5/16
1554–55	"	4	"	36 3/4
1556–57	"	2 9/16	"	42 7/8
1559–60	"	4 1/2	"	34 1/2

Endast i en av räkenskaperna finns underlag för beräkning av tullkvoten. Listan över malda spannmålmängder 1554–55 redovisar:

204 poster råg	om tills.	347 1/4 pund
36 poster vete	om tills.	22 13/16 pund
3 poster oangivet slag	om tills.	4 1/4 pund

Summa 374 5/16 pund

Om mälden det året inte var större än så, dvs. redovisningen fullständig, skulle en dryg niondedel ha uttagits i tull.

Kvarnkunder

Prosten herr Erik i Borby (Fresta) lät mala 5 pund spannmål i Skällnora 1554–55 som en av kvarnens förnämsta kunder det året, kyrkoherdarna

herr Hans i Täby 4 och herr Nils i Ed 2 pund råg. Ett så stort lass som 5 pund var det annars bara en kvarngäst som medförde, nämligen Anders i Antuna (Ed), men Michel i Ekeby (Fresta) kom två gånger med sammanlagt 8 pund, Erik i Fittja (Täby) tre gånger med sammanlagt 12 1/4 pund.

De första att mala när 1554–55 års säsong började var:

Lars i Grävelsta	Vallentuna	med 3	pund råg
Per i Överby	Sollentuna	" 2	" "
Anders i Gridby	Täby	" 1 1/2	" "
Mårten i Säby	Vallentuna	" 3	" "
Rasmus i Tjulsåker	Hammarby	" 1 1/2	" "
Matts i Sanda	Fresta	" 2	" "
Olov i Nibble	Hammarby	" 1	" "
Matts i Dyinge	Hammarby	" 2	" "

Listan fyller tolv sidor i räkenskapen och gör intryck av att vara förd i ordningsföljd allt efter som de 218 beställarna (inte alltid olika personer) har infunnit sig med sin säd till förmalning, somliga med både en rågpost och en vetepost (25 fall).

Så mycket kvarsäd som från Skällnoras grannby Fällbro kom det inte in från någon annan enskild by; det var en kvantitet om 15 1/4 pund råg och 2 pund vete, införd av fem bönder och vid sju olika tillfällen. Från Valla i Täby var det en gång tre och från Tjulsåker i Hammarby fyra grannar som gjorde sällskap med sina foror – eller kanske tävlade om att komma först.

Spannmålslassen anlände 1554–55 från alla socknarna i omgivningen:

från Täby	116	3/8	pund
" Sollentuna	51	3/8	"
" Hammarby	50	7/8	"
" Vallentuna	37	3/8	"
" Fresta	36	1/4	"
" Ed	26	13/16	"
" sex socknar i det yttre området	14	5/8	"
" ej angivna eller ovissa orter	40	5/8	"

En betydande inkomstkälla

Vilken betydande inkomstkälla kvarnen var, framgår därav att den i tull

inbragte lika mycket spannmål som gården själv genom jordbruket. Sålunda räntade:

1552-53

kvarken 43 $\frac{1}{2}$ gården 34 $\frac{5}{8}$ pund

1553-54

kvarken 50 $\frac{19}{32}$ gården 49 $\frac{11}{16}$ pund

1554-55

kvarken 40 $\frac{3}{4}$ gården 48 $\frac{3}{8}$ pund

Kungen var ändå inte nöjd med kvarnens tullintäkt. Med hänsyn till att 2 par stenar hade tillbyggets ”anno 53 om Johannis”, borde kvarnen ha kunnat inbringa betydligt mer i tullsäd. Han föreskrev därför, att eftersom ”nu färdig hela året anno 54 med 3 par stenar, därför bör hon ränta samma år än 6 eller 8 läster tull”.

Skällnora kvarn fick under ryska kriget bidra till krigsfolkets proviantering med en leverans om 3 ”pundeläster” (36 tunnor) rågmjöl, som Peder Jönsson fullgjorde den 4 juli 1556 för vidare transport till Finland.

Lantbrukets resurser

Ladugårdens egen åker, äng och betesmark

Av de båda gårderna, det norra och det södra (i bruk växelvis), var det norra det större. Enligt räkenskaperna såddes höstråg och höstvet:

1552 i norra gårdet
1553 i södra ”
1554 i norra ”
1555 i södra ”

varjämte som särskild äga omtalas en i norra gårdet belägen sved som besåddes med råg: 1552 1 pund och 1555 $3 \frac{1}{4}$ pund.

Utom ”god skog” och ”gott mulbete” – särskilt säges ”södra kohagen” ha haft ”passelig mulbete” och ”Skellenora näset” kunnat ”föda 6 hästar” – hade gården fyra ängar: Boängen (även kallad Hemängen), Sjöängen, Tullängen och Husbondängen, vilka året 1552–53, då de ansågs bära ränta 60 sommarlass hö, endast gav 50, men senare räntade upp till 74 lass.

För ladugårdens behov var emellertid denna produktion av ängshö alldeles för liten, vilket tydligt nog framgår av gårdens faktiska förbrukning av hö för vinterutfodring. Sålunda åtgick:

vintern 1552–53

164 sommarlass för 35 nöt, 74 får, 3 hästar

vintern 1553–54

241 sommarlass för 79 nöt, 73 får, 4 hästar

vintern 1554–55

267 sommarlass för 89 nöt, 104 får, 3 hästar

Det betydde följande årliga förbrukning per djur:

ko, tjur	2 sommarlass
oxe	2 à 3 sommarlass
kviga	1 sommarlass
kalv	5/8 à 10/13 sommarlass
får	1 sommarlass
häst	6 1/2 à 7 sommarlass

Hjälpleveranser av krono- och landbohö

Den stora foderbristen fylldes genom hjälpleveranser från häradsfogden i Sollentuna som levererade kronohö och från olika fogdar över arv och eget, vilka försåg gården med landbohö. På följande sätt tedde sig kompletteringen de tre första räkenskapsåren (mängder i sommarlass):

	Eget hö	Kronohö	Landbohö	Summa hö
1552–53	50	114	—	164
1553–54	74	75	92	241
1554–55	49	144	74	267

Allt kronohöt 1553–54 inkom direkt från kronans skattskyldiga i Skånelaholm, och av landbohöt levererades samma år 20 lass från Horsgården i Ed. Året därpå har 12 lass landbohö från en "utäng i Arnberg" använts Skällnora på det villkoret att Peder Jönsson själv ombesörjde bärgning och hemforsling.

Största leverantören av landbohö var emellertid "Mällösa äng eller hage" i Vallentuna, av vilken "ett skönt stycke, räntande 40 (eller år 1557 43) sommarlass, blev "tillökt" under Skällnora år 1554, samtidigt med att

även "Skälby äng" i Sollentuna, betecknad som "liten" (20 senare 9 och 12 sommarlass), "togs undan böndren" och tilldelades kungsladugården.

Ägor tagna från torpen

Att äga efter äga tillhörande Skällnoras egna torp började utnyttjas för avelns behov, låg givetvis nära till hands. "Fornaboengarne" (12 lass 1554), som åtminstone från andra räkenskapsåret låg under Peder Jönssons fögderi och 1557 redovisas som "Tipzenghen" om 6 och "Norenghen" om 5 sommarlass, var dock av blygsam omfattning, vilket också gäller Rimstaholms äng som från 1555 bidrog med 5, år 1557 med 13 sommarlass till gårdens foderförsörjning.

Boängen om 30 och Sjöängen om 20 sommarlass var de två bästa av gårdens egna ängar, medan de andra två räntade 12 sommarlass vardera, allt enligt avkastningen 1553.

Även sin åker fick kungsladugården snart utökad på torpens bekostnad.² Det var 1554 som "Fornebo sädesgården, 2 lika stora", det norra och det södra, blev ställda till Peder Jönssons förfogande. På hösten 1555, då han på Fornbodas åker sår 2 pund råg, disponerar han dessutom även Rimstaholms "södra och västra" gården och sår där likaledes 2 pund råg.

Arbetshästar, dragoxar och slaktdjur

Arbetshästar hade gården aldrig fler än fyra. Plogen, harven och det tunga skördelasset drogs för det mesta av oxar; åtta sådana levererades från Stockholm vid avelns upprättande 1552. Därifrån kom också ena paret "verkhästar"; det andra levererade landbofogden Anders Håkansson.

Järnharvar, träbillar, drögar, vagnar, kälkar och långsläde nämns bland stallslidrets inventarier. Liar, skärar och andra järnredskap tillverkades i gårdens smedja.

Ett mycket stort antal utgallrade s. k. kävelingsoxar var sammanförda i Skällnora hösten 1555, 45 st., men redovisas endast i den ena av de två räkenskaperna för året 1554–55. Det har rört sig om slaktdjur som inte tillhörde den egentliga aveln men som dock slaktades på gården. En upp-

² Åtgärden att lägga delar av torpens jord under kungsladugården fick verkningar som sträckte sig långt in i framtiden. Sålunda var det först genom en hovrättsdom den 8 april 1793 som hemmanet Fornboda återfick de delar av det gamla Fornebotorpet som hade legat under Skällnora sedan Peder Jönssons tid, det i nutiden s. k. Norra Fornboda.

repning ägde rum året 1556–57, varvid räkenskapen hade anledning be-
fatta sig med storslakten, eftersom en god del av de i samband därmed
tillverkade köttvarorna direkt tillfördes gårdens livsmedelsförråd.

Även denna gång var slaktdjurens antal över 40, varav 36 hade kommit
från kungens befallningsman Jon Ersson, de övriga (handskriften skad-
dad) från Jakob oxeskrivare. Av gårdens egna nöt slaktades samtidigt en
tjur och en ko. Produktionen blev:

5 5/8 tunna sylta efter 38 nöt

9 3/8 tunna korv efter 31 nöt

Det mesta av syltan (4 1/8 tunna) och en mindre del av korven (2 5/8 tun-
na) fick gården behålla för egen förtäring, liksom också ryggarna efter 38
nöt. Resten gick som vanligt till slottet.

Köksväxter, lin och hampa

Kosthållets behov av ärter och bönor fylldes till en början genom tilldel-
ning från Stockholm eller från kungens landbönder ("hjalpeärter", "hjal-
pebönor").

Våren 1554 såddes emellertid ärter 1 tunna, som växte till 4 tunnor,
och bönor 1/2 spann som förökade sig till 1/2 tunna. Även 1555 var till-
växten av ärter fyrfaldig (2 1/2 spann blev 10 spann), varav hälften stan-
nade vid gården för förtäring, medan resten gick till Stockholms slott.

Inköp av "kålfrö" och "rovefrö" omtalas 1552. Tillväxten av kål var så
stor att man behövde 556 marker salt för konservering av de 11 tunnor
syltkål, varav sex förtärdes vid gården första året och resten fanns kvar
som inventarium vid andra räkenskapsårets början.

Humle odlades inte vid gården; all humle för ölbrygden kom från
Stockholms slott (fogden Erik Håkansson). Även malt ställdes till förfo-
gande av landbofogden Anders Håkansson den 3 september 1552 och
den 20 september 1553, bägge åren till ett belopp av 10 pund; tredje året
levererade samme fogde mälat korn 5 pund, s. k. "avrads malt", till Skäll-
nora. Såväl kornmalt som rågmalt redovisas i räkenskaperna som poster
av korn eller råg, t.ex. "råg i svenöl", "korn i spisöl".

Lin- och hampeodlingen hade börjat dåligt och bidragit till Peder Jöns-
sons stora skuldsättning redan 1553. Det stora behovet av lin och hampa
för nåttillverkning och textilproduktion tillgodosågs i fortsättningen hu-

vudsakligen genom direktleverans från Stockholm, även om gårdens egen odling fortfor och 1555 nådde resultatet 1 lispund för lin och 7 1/4 lispund (en toppnotering) för hampa.

Textiltillverkning

Fataburens viktigaste produkt var vadmal, men även blaggarn och lärft vävdes. År efter år levererades denna tillverkning till Stockholms slott utom år 1557 då den helt var anslagen till gårdsfolkets beklädnad.

På gården vävdes:

1552-53	85	alnar	vadmal		
1553-54	120	"	"	54	alnar blaggarn
1554-55	118 1/2	"	"	16	" "
1556-57	149	"	"	196	" "

Den övriga av fatburshustrun ledda produktionen tillgodosåg uteslutande gårdens egna behov.

Liksom efter en viss plan tillverkades vart annat år 3 ryor, så att man vid slutet av det femte räkenskapsåret hade ett inventarium av nio sådana täcken vävda av ullgarn med en varp av hampa. De tre första beskrivs som svarta och vita och tycks med sin längd om 4 och bredd om 2 1/2 alnar ha varit lagom stora för en säng; till dem hade åtgått 96 marker vårull, s. k. lödja, 6 marker ull och 14 marker hampa. De två andra åren gjordes de inte endast en aln kortare utan även tunnare, med en materialåtgång motsvarande mindre än hälften av vad som behövdes för de tre ryorna 1552-53.

Två nygjorda vepor av ullgarn (27 marker ull) och en likaledes nygjord fårskinnfäll (10 skinn) redovisades hösten 1555. För att göra två skinnfällar behövde man 1553-54 15 får- och 6 lammskinn, och 1556-57 åtgick 19 skinn till två nya sådana fällar. Sängutrustningen förbättrades i övrigt med ett fjäderstoppat "reckebolster" (3 × 2 alnar) 1553-54 och ett huvudbolster (2 1/2 × 2 1/2 alnar) året därpå.

Tillverkning för fisket

För fisket stod bara en användbar båt till buds det första året, en "ekja"; 1555 är redovisningen fullständigare: en gammal båt, en gammal ek-

stock och två nya ekstockar. Genom båtbyggnad året 1556–57 minskade förrådet av båtspik från 600 till 490 st.

Vid gården tillverkades det första året en svepenot om 16 slingor samt 2 noteslingor om 13 famnar, vartill åtgick 84 marker hampa. Vidare användes huvuddelen av 160 marker bast till förfärdigandet av 50 famnar "notetöger" (draglinor).

Hösten 1555, då förrådet av fiskredskap inventerades förbigicks av någon anledning svepenoten, men ihågkomna blev de båda noteslingorna, fortfarande betecknade som "nya". Man hade 1554–55 fortsatt med att tillverka notetöger (40 famnar), notetelnar (kantrep, 42 famnar), en vinternotkil, en sommarnotkil och noteslingor (13 st) och till alltsammans använt 88 marker bast och 132 marker hampa (det sistnämnda avsåg dock även framställningen av 16 alnar blaggarn).

I förrådet fanns eljest gäddnät, braxennät, mörtnät och löjnät, både nya och gamla och något som var halvslitet. Tolv videkassar kunde uppvisas för inventeringsmännen, samtidigt som det i Norrviken låg 22 och i Dammsjön 9 kassar.

Andra räkenskapsåret hände det återigen att en bäver fastnade i noten i Norrviken; även denna fångst avlevererades till Stockholms slott (motogs 28/9 1554 av Erik Håkansson).

Peder Jönsson lyckades efter hand förbättra produktionen av saltad fisk. Toppresultatet året 1554–55 berodde på det utnyttjande av Dammsjöns, Hagbsjöns och Vallentunasjöns fiskevatten som började just detta år. Ur Dammsjön togs gädda, enbart ur de båda andra sjöarna 6 1/2 tunna fjällfisk som saltades ner.

Produktionen var:

	<u>1552–53</u>	
5 1/2 lispund torrsk		1/4 tunna fjällfisk
	<u>1553–54</u>	
3 lispund torrsk		2 tunnor saltfisk
	<u>1554–55</u>	
9 3/10 lispund torrsk		9 1/2 tunna saltfisk
	<u>1556–57</u>	
8 7/20 lispund torrsk		6 tunnor saltfisk

Penninghushållning

Penningar ingick inte i gårdens resurser när Peder Jönsson övertog Skällnora.

Det gamla kvarnhjul som han sålde första året inbragte dock 6 1/2 mark i örtugsmynt. Han ansåg sig oförhindrad att förbruka hela beloppet för gårdens behov och utbetalade därför 6 öre för två skällor, 8 öre för tre fisknät, 24 öre i timmermanslöner, 4 öre för kålfrö, 2 öre för rovefrö, 4 1/2 öre för tre böcker papper och 3 1/2 öre för vässestenar.

Revisionen ogillade utgifterna för skällor, rovor, papper och vässestenar och påförde honom en skuld av 2 marker i penningar.

Den anbefallda minskningen av lagerhållen spannmål började träda i kraft mot hösten 1554, då Peder Jönsson inlevererade huvuddelen av årets tullvete (55 1/4 spann av 58 1/4) till Stockholm (Sven kornskrivare den 29/8). Åt äldre kvarliggande tullsäd gjordes inget förrän efter Mikael 1555, då spannmål hopsamlades till en stor försäljning som bl. a. omfattade tullvetet från 1553 och det just avslutade verksamhetsårets både tullvete och tullråg och resulterade i en totalmängd av 711 spann säd.

Uppköparen betalade 10 öre spannen eller 888 marker 6 öre för hela partiet. Det mesta av pengarna eller 802 marker 4 öre lämnade Peder Jönsson in i kungliga räknekammaren, där han den 17 januari 1556 fick kamreraren Jöns Månssons kvittens.

De återstående 86 marker 2 öre tvekade han inte att göra bruk av. Han köpte smidesredskap för 10 marker, ett bryggkar för 2 1/2 mark och gjorde under året 1555–56 (räkenskapen förlorad) okända utgifter av sådan storlek, att kassan reducerades till 47 1/2 mark 1/2 öre. Året 1556–57 utgavs stora summor för inköp av 99 alnar lärft (8 1/2 mark 1 öre 6 penningar) och betalning av vävarlöner (6 marker 2 öre) förutom blygsammare belopp för tre stockalås (6 öre) och fyra noteslingor (3 öre).

Förvaltarens skuldsättning

Efter den första stränga granskningen lindrades produktionsvillkoren så till vida som att det inte längre för något sädesslag krävdes 9 utan endast 8 spansns tillväxt efter varje utsådd spann säd. Kravet var ändå hårt nog, ty vanligen stannade årsväxten vid belopp långt under det förväntade, och det var en ren undantagsföreteelse att spannen gav så mycket igen som 9 7/8 spann vilket ett år faktiskt hände.

Nedanstående visar de mängder felande säd som år efter år påfördes Peder Jönsson som skuld.

<u>1552-53</u>		
råg	18 1/2	pund
korn	30 7/8	"

<u>1553-54</u>		
vete	7/8	pund
råg	29 1/2	"

<u>1554-55</u>		
vete	1 1/2	pund
råg	31 3/16	"
korn	1 7/16	"

Även underskottet i produktionen av smör, ost och ull (mängderna uttryckta i marker) drabbade honom hårt:

första året smör 1050, ost 168, ull 131 1/2
andra året smör 1580, ost 124, ull 57 1/2
tredje året smör 1049, ost 108, ull —

Därtill kom skulden för kreaturavelns brist:

första året 4 kalvar, 8 lamm
andra året 13 kalvar, 6 lamm, 20 grisar
tredje året 17 kalvar, 13 lamm

en brist som han var skyldig att ersätta genom nyanskaffning på egen bekostnad eller betala kontant (6 öre för kalv, 4 öre för lamm).

Krissituationen hösten 1555

Då det för tredje gången stundar till redovisning och räfst ser den redan förut skuldtynge förvaltaren nya skulder hota. Jordbruket har inte gett mer än det föregående året, kvarnen avgjort mindre; med antalet kor och får, nu högre än tidigare, har förpliktelserna och riskerna för honom själv starkt ökat. Hitills har han inte något år lyckats att i fullt mått producera den för varje spann utsäde, den för varje ko, tacka, får och so förutsatta mängd säd, smör, ost, ull, kalvar, lamm och grisar, som hans stränge herre fordrar av honom.

Det är i denna situation som prästen i Täby herr Nils (i sammanhanget mer opartisk än prästen i Fresta) och länsmannen Erik i Smedby (Hammarby) är kallade till Skällnora för att förrätta inventering hösten 1555.

Räkenskapen för det nu avslutade verksamhetsåret inlämnades till kungliga räknekammaren i två versioner. Den ena påminner om den ogillade räkenskapen 1553 men är skriven av annan hand än Hans skrivares, kanske av Peder Jönsson själv. I denna räkenskap har fogden satt in fem kvittenser från kungliga uppbördsmän angående fullgjorda leveranser samt dessutom dels den vidlyftiga listan över förmalningar vid kvarnen, dels det aktuella protokollet över befintligt inventarium med prästens och länsmannens sigill under.

Allt låter ana att Peder Jönsson har velat tala till sitt försvar. Man har heller inte varit alldeles döv för hans invändningar. Kungens avgörande ord kommer till uttryck i kammarrevisionens lakoniska förklaring: "Spannmål haver kongl. majestät honom gunstelig tillgivit." Övriga "skyllige partzeler" för året 1554–55 däremot skall han betala kontant med 163 marker 4 öre 13 penningar.

Prosten herr Erik i Borby, Frestas kyrkoherde, tycks ha stått i det bästa förhållande till Peder Jönsson. Utom det att han var stor kvarnkund vid Skällnora, fick han hos kungens fogde utan svårighet ut sin sädestionde och kvicktionde:

1554	7 spann råg
	2 kvigkalvar (för två år)
	4 tacklamm (för två år)
1555	2 kalvar (stut och kviga)

De fyra sädesslagen

Odlingen av vete, råg och korn framgår av följande tabell över sådd, årsväxt och tillväxt per spann. Alla mått anges i spann och tillväxttalets bråkdelar med decimaler.

<i>Vete</i>							
hösten	1552	sådd	2	årsväxt	9	tillväxt	4,5
"	1553	"	3	"	12	"	4,0
"	1554	"	2				
"	1555	"	2	"	14	"	7,0
"	1556	"	2				

Råg

hösten	1551	sådd	32	årsväxt	140	tillväxt	4,3
"	1552	"	74	"	356	"	4,8
"	1553	"	72	"	326 1/2	"	4,5
"	1554	"	46	"	230	"	5,0
"	1555	"	102				
"	1556	"	32				

Korn

våren	1552	sådd	48	årsväxt	137	tillväxt	2,8
"	1553	"	4	"	39 1/2	"	9,8
"	1554	"	7 1/2	"	48 1/2	"	6,4
hösten	1555	"	7 1/2				
"	1556	"	18				

För råg var utmalningen eller skrädningen normalt 1 spann per pund (åttondedelen), för korn 1/2 spann (sextondedelen) vid malning till bjuggmjöl, men vid framställning av korngryn det femdubbla eller 2 1/2 spann per pund. Efter 56 spann korn som förmaldes den första räkenskapsperioden (18 månader) fick man gryn 28 spann, bjuggmjöl 14 spann och avfallsprodukt (svinmat) 14 spann.

Havre hade man börjat så först våren 1554, utsädet (2 spann) bytte Peder Jönsson till sig för 1 spann råg. Sedan blev det ingen havresådd vid gården förrän under räkenskapsåret 1556–57, då utsädet var 9 spann och årsväxten blev 58 spann eller 14 mindre än förväntat. Av denna havre fördes 36 spann in till Stockholms slott, resten utfodrades till sex gödsvin vid gården i fem veckor.

Hans skrivare

Den som skrev Skällnora ladugårds räkenskaper hade i sitt språk sådana kvardröjande rester av fornsvensk ordböjning som:

årsens
gårdsens
vog (vägde)
ätte (ägde)
störtto (störte, störtade)

Det sista ("fem kör störtto") är ett exempel på det gamla språkets allmänna bruk, även hos svaga verb, av ändelsen -o som uttryck för flertal i för-

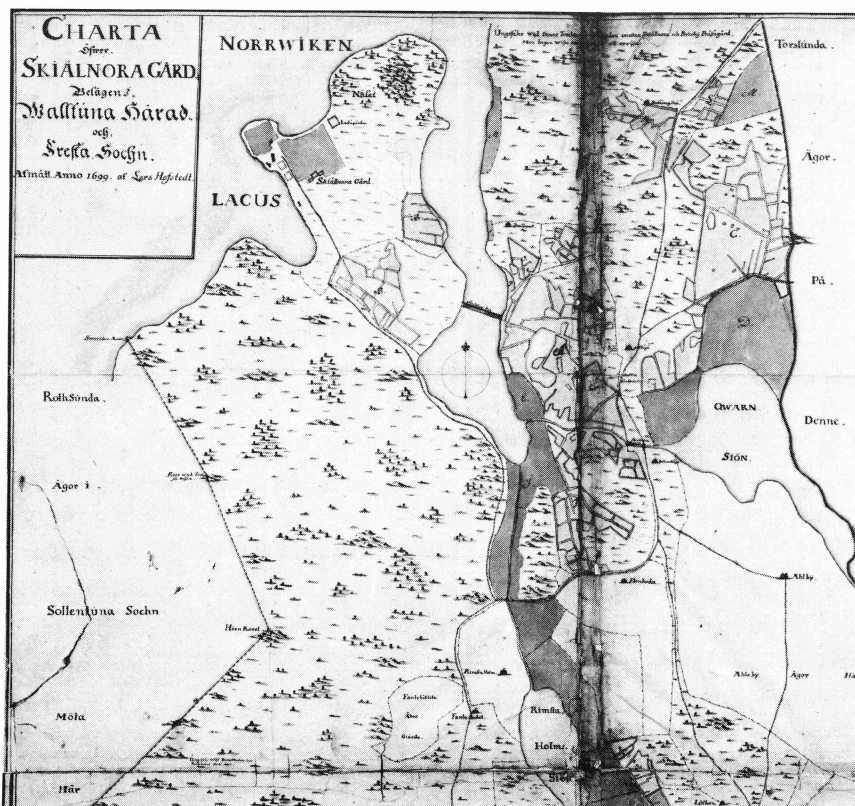

Bild 2. Skällnorahalvön och kvarnvattendraget mellan Dammsjön och Kvarnviken enligt L. Hoffstedts geometriska karta 1699. Kartan utvisar läget för "Gamla Skällnora" (i nutiden Kvarngården) ett stycke ovanför kvarnen samt platsen för det nya Skällnora på "Näset" straxt vid sjön Norrwiken" där förut fanns endast "en hästhage". Flyttningen hit skedde (efter 1634) genom Claes Christersson Horn d. y. varefter den nya sätesgården till en början (1640-talet) gick under namnet Skällnoraö. Det sedermera av Per Sparre, på 1660-talet, uppförda palatslika stenhuset är på kartan tydligt markerat med sina flyglar och en omgivande parkanläggning.

fluten tid, motsvarande de starka verbens kommo, funno, läto osv. Till räkenenskapens språkbruk hörde också de gamla omljudda pluralformer-na "kör" (till ko), "sör" (till so, sugga), "spänn" (till måttordet spann).

Denne skrivare gör i de första räkenenskaperna (de två från 1553) vidsträckt bruk av det medeltida förkortningssystem som var uppfunnet för att möjliggöra hopträngd skrift på små bitar dyrbar pergament. Ändå hade han gott om utrymme på de stora foliosidor av papper där marginalerna var rymliga.

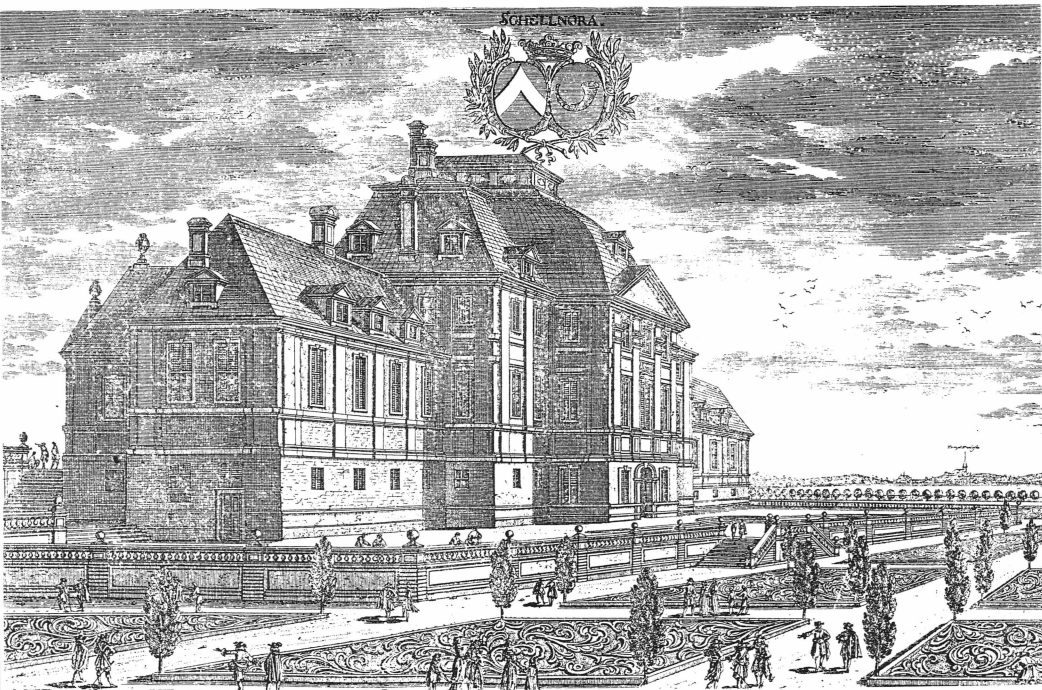

Bild 3. Skallnora enligt Dahlberghs *Suecia antiqua et hodierna*. Palatset uppfördes 1663–68 av fältmarskalken och riksrådet baron Per Sparre (död 1669), make till Claes Christerson Horn den yngres dotter Sigrid Horn af Åminne. Det beskrivs 1682 som "ett stenhus (material gotlandssandsten och ölandskalksten) med dubbla flyglar på vardera sidan med 2 1/2 aln tjock mur", byggt över "fem sköna välvda källrar".

I första våningen fanns 10 rum och "en stor sal", i andra våningen likaledes 10 rum och "en stor vacker sal", i tredje våningen 9 rum. Taktäckningen var spån och skorstenarna var klädda med kopparplåt. Till anläggningen hörde en påkostad park med terrasseringar och spegeldammar. Allt var emellertid förfallet när 1700-talet ingick. Det stora stenhuset hade då stått obebott i många år och närmade sig ruinstadiet. Ruinens öde blev till sist att rivas och säljas till en uppköpare av byggmaterial, vilket skedde 1718 i februari medan vinterföret varade.

Till porträttet av Hans skrivare hör att han i de senare räkenskaperna kraftigt minskade på abbreviaturerna och att hans stil i kontrast mot ett par efterföljare är föredömligt ren och enkel. Den förutnämnda räkenskapsversionen år 1555 (av Peder Jönsson eller annan) visar sig i varje fall vara skriven av en illitterat person med ett brett uttal ("fyskäry") och för orten främmande diftongisering ("Eyrick" för Erik och "eyn", "eytt" för en, ett). Andra avvikelser från god skrifttradition förekommer i räkenskapen 1556–57, där fiskerit nu skrivs "Fiske Ridh" och barocka konsonantanhopningar i ordsluten karakteriserar ännu en ny skrivare.

Räkenskapsvolymer och kungabrev

Skällnora ladugårds nio årsräkenskaper förvarades på sin tid i räknekammarens arkiv i Stockholms slott och var registrerade som:

Uppland	1553	nr	20	
"	1554	"	15	
"	1555	"	6	
"	1556	"	13	förstörd
"	1557	"	3	
"	1558	"	29	förstörd
"	1559	"	23	"
"	1560	"	39	"
"	1561	"	41	"

Endast fyra av årgångarna är bevarade (nu i Riksarkivet), de övriga förstördes vid slottsbranden 1697.

Det mörker som härigenom faller över ladugårdens senare år och slutet av Peder Jönssons verksamhet upplyses sparsamt av ett par kungabrev. Den 5 februari 1558 får kammarrådet Jakob Turesson kungens befallning, "att så snart Peder Jönsson, fogden på Skellenora, kommer till Stockholm, skall han låta sättian i tornet till vidare rannsaking".

Kungen vistas vid denna tid på Rydboholm, varifrån han den 10 februari åter skriver, nu till Markus Klingesten, som beordras att förfoga sig till Skellenora kvarnar att bese vad dem fattas och sedan avhjälpa felen. Han skall ha med sig dit "en förtrogen karl", som uppå samma kvarnar akta kan. Än vidare skall han också fara till Rotebro och bese, om man där "en god tullkvarn" icke uppräta kan.

Mått och mynt

Spannmål:	1 pund = 8 spann = 32 fjärdingar 1 pundeläst = 12 pund; 1 tunna = 2 spann
Viktmått:	1 skeppund = 20 lispund = 400 marker 1 tunna (t. ex. smör, salt) = 16 lispund
Ölmått:	1 tunna = 48 kannor = 96 stop 1 tunneläst = 12 tunnor
Myntenheter:	1 mark = 8 öre = 24 örtugar = 192 penningar

Bild 4. Skällnora från gårdssidan. Foto R. Stavenow 1947. Byggnaden uppfördes 1740–42 av översten, sedermera generalmajoren J. M. Klinckowström som var kungsgårdens arrendator sedan 1736. Klinckowström byggde på entreprenad och hade av Kammarkollegium fått ett anslag av 16.000 daler kopparmynt för uppförande av ett nytt "karaktärshus" i stället för den gamla fallfärdiga, nere i sjökanten belägna träbyggning, Frustugan kallad, som ditills hade tjänat som huvudbyggnad på gården.

Det nya huset kom emellertid att få en vida högre standard än den avsedda. Klinckowström tilläts nämligen att gå utöver byggnadsplanen och efter egna ritningar bygga "något mera för sin bekvämlighets skull", blott han själv betalade. På så sätt skall totalkostnaden för huset ha stigit till 40.000 daler kopparmynt. Det Klinckowströmska huset är uppfört på den plats där Per Sparres stolta palats en gång reste sig, och som en sista rest av detta ingår två av de fem "sköna välvda" källrarna i souterrain-våningen.

Tillägg om Skällnora kvarn före och efter ladugårdstiden

1400-talet

En tidig beskrivning av Skällnora kvarn finns i Vadstena klosters jordeböcker från 1400-talets sista årtionden. Där nämns kvarnhuset, hjulhuset, tullhuset och mjölnarens skyldighet att hålla allt vid makt med järn, stenar, hjul och träbyggnad, bota dropp och se om skorstenarna och hålldammen. Det var "en god kvarn" med riklig vattentillgång i en "strömmande bäck" som redan då kallas "Alby ström" ungefär som på C. J. L. Almquists tid.

1600-talet

Kvarnens ombyggnad genom Claes Christersson Horn d. y., som fick gården i förläning 1634, finns beskriven i den meliorationsvärdering som förrättades 1682 i samband med reduktionen.

Enligt denna lät Horn mura kvarnhuset i sten till halva höjden och som övervakning uppföra "en skön träbyggning med högt tak täckt med spån". Huset blev ge-

nom denna ombyggnad 21 alnar långt och 20 alnar brett, förut hade det varit helt i trä. Han höjde också upp vattenrännorna så att det blev en "överfallskvarn", lät gräva kvarnbäcken "ett närmare utlopp till sjön" samt stensätta bäcken "nästan in till kvarnhuset".

Vid besiktningen 1682 befanns "vattenrummet" vara "av gråsten med tre vattenhjul", och till övervåningen ledde en bro på vilken man kunde köra upp i kvarnen. Kvarnen hade som förut tre par stenar, och rännan som ledde vattnet till överfallet var 80 alnar lång.

1700-talet

Ombyggnaden 1771 föranleddes av träbyggningens förfall. Då det emellertid för skogsbristens skull inte gick att anskaffa timmer till reparation, kom även denna del av huset att uppföras i sten. Man använde sandsten och murtegel, och kungsgårdsarrendatorn Herman af Petersens som byggde i egen regi framlade efteråt räkningar på 1666 riksdaler 32 skillingar.

Efter ombyggnaden hade huset en längd om 26 alnar, vilket var 5 alnar mer än förut, en oförändrad bredd om 20 alnar och en höjd upp till taklaget om 8 1/4 alnar. Förlängningen hade förmodligen samband med tillkomsten av ett fjärde vattenhjul eftersom kvarnen från och med nu var inrättad för fyra par stenar.

1800-talet

Hjulhus och kvarnhus

Det förr så kallade "vattenrummet" (gråstensmurat) beskrivs 1841 som "en särskilt utbyggd stenbyggnad över kvarnhjulen" och benämns "hjulhuset", 1864 "vattenhuset". Det var en tillbyggnad sträckande sig utmed kvarnhusets hela södra långsida mot ån, men av lägre höjd än detta hus, mått 1864 5 alnar hög och 9 alnar bred. Hjulhusets bredd har förut varit inräknad i kvarnanläggningens totala gavelbredd om 20 alnar. De något avvikande måtten 1864 är för gavelbredden 14 + 9 alnar, för långsidan 27 1/4 alnar, för stora husets höjd 8 alnar.

Taktäckningen på hela anläggningen var 1841 bräder, 1864 tegel. Vattenföringen från dammen in i hjulhuset skedde enligt beskrivningen 1841 först genom "en stenlagd grav eller ränna av 19 famnars längd", sedan genom "en ränna av plank". De fyra vattenhjulen har varit placerade i rad utmed hjulhusets hela längd.

Kvarnhusets tre våningar

På den översta: "1 st. hisshjul med lina och järnkrok" (inventarium 1797). Flickan Brita i Almquists berättelse säger: "Di har hiss där, ska han si."

På den mellersta (där bl. a. en kammare med eldstad var inredd): de fyra kvarnstensparen (diameter 2 alnar 6–9 tum), vart och ett med sitt "stenkar", en bred överbyggnad av trä med en tratt i, den så kallade "skruven", genom vilken man slog på spannmålen vid malning. "Inunder fötterna darrade bjälklaget av det förfärliga arbete och knarkande, som det inre kvarnverket och de mindre hjulen fö-

Bild 5. Skällnora från sjösidan. Foto R. Stavenow 1947. Det nya namnet Sköldnora, privat och lokalt använt sedan 1901 på kungsgårdsarrendatorns (familjen Lettströms) initiativ, fastställdes för officiellt bruk av lantmäteristyrelsen den 13 juni 1952. Namnet Sköldnora lanserades på sin tid av M. Aschaneus (död 1641), som flitigt använde det i kyrkböcker och andra skrifter, men det dröjde fram till 1800-talet innan en sentida efterträdare (N. G. Bergvall 1834–74) på allvar följde hans exempel och därmed skapade ett slags tradition att åberopa. Det ävenledes ofta åberopade *SKÖLDNORA* på en gravhäll i Fresta kyrka över två 1615 och 1619 avlidna personer är likaså i själva verket att hänföra till Aschaneus inflytande. Domänstyrelsen (efter hörande av jägmästaren, överjägmästaren och domänintenden) tillstyrkte reformen, likaså inskrivningsdomaren och överlantmätaren. Ortnamnskommissionen, i två särskilda utlåtanden, avstyrkte på det bestämdaste.

rehade; det var som höll jag på att själv komma in ibland kuggarna och utan skon-samhet sönderknokas.” Och i farligt grannskap, endast avskärmat av en tunn plankvägg: det stora vattenhjulet som svängde sig runt i höjd med de båda nedre våningarna (Almquist).

På den nedersta: mjöltrummor, lika många som ”kvarnarna” i våningen ovanför med vilka de stod i förbindelse. Det var den vägen mjölet vid malningen rann ner från stenarna direkt i säckar upphängda inunder.

Skällnora kvarn avbildad 1891

I Almquists ”Skällnora kvarn” beskrivs kvarnhuset som en byggning ”av sten, tämligen hög, med svarta luckor på väggen”. ”Jag nalkades porten och steg in. I kvarnhuset var förtvivlat mörkt, emedan alla luckorna, genom vilka man om dagen får ljus, nu blivit tillstängda för natten.”

Husets utseende mer i detalj och läge i terrängen kan studeras på en akvarell utförd av konstnärinnan Anna Billing sommaren 1891. På den ser man kvarn-

bäcken i förgrunden och husets norra långsida och västra gavel vända mot åskådaren. Till höger vid sydvästra hörnet skymtar ett av de stora skovelhjulen blottat efter påbörjad borttagning av hjulhuset. Bilden tecknades nämligen i sista stunden, ty samma sommar revs Skällnora kvarn.

Källor

Gustaf I:s riksregistratur.

Riksarkivet: kamerala akter i serierna Upplands handlingar, Arv och eget och Röda nummerserien.

Codex D 11 och D 12 (Vadstena klostrets jordebok), Reduktionskommissionens handlingar (kungsgårdar och kungsladugårdar).

Kammarkollegii handlingar (syneinstrument och kontrakt).

Almquist, J. A., Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630.

Almquist, C. J. L., Skällnora kvarn.

Fischer, B., Kvarnteknisk lärobok.

Svenska Akademiens ordbok.